

OSMANLILARDA
DEVLET-TEKKE
MÜNÂSEBETLERİ

İRFAN GÜNDÜZ

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ

OSMANLILARDA
DEVLET-TEKKE
MÜNÂSEBETLERİ

PROF. DR.
İRFAN GÜNDÜZ

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri
Prof. Dr. İrfan GÜNDÜZ

Prof. Dr. İrfan GÜNDÜZ

Külliyyatı:

Editör:

Seri Editörü:

1. Baskı:

ISBN:

1

Şehadet Sena TAŞ

Savaş C. TALİ

İstanbul/2019

978-975-436-108-7

Yayın Yönetmeni:

Kapak&Mizanpaj:

Baskı&Cilt:

Savaş C. TALİ - Miraç GÜNDÜZ

Duran AYDOS

Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar/İstanbul

Tel: 0212 446 88 46 - Sertifika No:12266

İbn Haldun
Üniversitesi Yayınları:

Ulubatlı Hasan Cd. No: 2 34494

Başakşehir/İstanbul

Tel: 0212 692 0212

İbn Haldun Üniversitesi Yayınları
bir İbn Haldun Üniversitesi
departmanıdır.

Gündüz, İrfan

Osmanlılarda devlet-tekke münâsebetleri/İrfan Gündüz ; editör Savaş C. Tali. -- 1.

bs. -- İstanbul : İbn Haldun Üniversitesi, 2019.

xvi, 256 s. ; 24 sm.

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978-975-436-108-7

E-ISBN 978-975-436-107-0

1. İslam ve devlet. 2. Tasavvuf. 3. Tasavvuf_Siyasal açıdan.

4. İslamiyet_Kurumlar vb.

BP 189.2

297.4

Bu eserin tüm yayın hakları İbn Haldun Üniversitesi Yayınları'na aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın tamamı veya bir kısmı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz. ©

| Prof. Dr. İrfan GÜNDÜZ

15 Aralık 1950'de Kayseri Yeşilhisar'da doğdu.

Baba adı Mehmet Emin, anne adı Kadın'dır.

Öğretim Üyesi; İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirdi. Doktorasını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tasavvuf Tarihi üzerine yaptı.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Öğretim Üyesi olarak ders verdi. 1990'da Doçent, 1996'da Profesör oldu. Kahire Ayn-ı Şems Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Başbakanlık Danışmanı olarak görev yaptı. MTTB, Birlik Vakfı ve Hüdâyi Vakfı başta olmak üzere pek çok vakıfta aktif görevler aldı. Sahası ile ilgili pek çok makalesi, ansiklopedik maddeleri, ulusal ve uluslararası kongrelere sunulan tebliğlerinin yanı sıra telif ve tercüme eserleri yayınlandı.

21. ve 22. Dönem İstanbul Milletvekili. 22. Dönem'de Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) ve Batı Avrupa Birliği (BAB) Asamblesi Türk Delegasyonu Üyesi; 23. Dönemde de İslam Konferansı Örgütü Parlamento Birliği Türk Grubu Başkanı (İKÖPAB) oldu.

Arapça, İngilizce ve Farsça bilen Gündüz, evli ve 3 çocuk babasıdır.

KISALTMALAR

Age. :	Adı geçen eser
esr. :	Aynı eser
Ag. Mak. :	Adı geçen makale
AÜİF :	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arş. :	Arşivi
BTT. :	Büyük Türkiye Târîhi
bkz. :	Bakınız
b. bkz. :	Buraya bakınız
BM :	Büyük Mecmû'a
BA :	Başbakanlık Arşivi
Bl. :	Bölümü
Cİ. :	Cerîde-i İlmîyye
CS. :	Cerîde-i Sûfiyye
Çev. :	Çeviren
DİB. :	Diyânet işleri Başkanlığı
dn. :	Dipnot
Dem :	Dîvan Edebiyat Müzesi
Göst. yer. :	Gösterilen yer
h. :	Hicrî
HD :	Huzûr Dersleri
İA :	İslâm Ansiklopedisi
İMM :	İslâm Medeniyeti Mecmû'ası
İÜİF :	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Ktb. :	Kütüphane
KAM :	Kubbealtı Akademi Mecmû'sı
OT :	Osmanlı Târîhi
OTDT :	Osmanlı Târîh Deyimleri ve Terimleri
OM :	Osmanlı Müellifleri
s. :	Sayfa
ss. :	Sahifeden sahifeye, sahifeler arası.
ŞSA :	Şer'î Siciller Arşivi
TTO :	Türk Târîhinde Osmanlı Asırları
TDAD :	Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TİİT :	Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Târîhi
terc. :	Tercüme
TED :	Târîh Enstitüsü Dergisi
TD :	Târîh Dergisi
TMT :	Türk Ma'ârif Târîhi
TÇD :	Türkiye'de Çağdaş Düşünce Târîhi
TE :	Türk Edebiyatı
TDED :	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TM :	Türkiyat Mecmû'ası
UTT :	Umumî Türk Târîhine giriş
ÜM :	Ülkü Mecmû'ası
VD :	Vakıflar Dergisi
Vd. :	Ve devâmı
Vd. d. :	Ve devâmının devâmı
Vr. :	Varak
Yzm. :	Yazma

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	5
ÖNSÖZ	7
TAKDİM	7

GİRİŞ

KURULUŞ DÖNEMİNDE TASAVVUFİ MÜESSESELER

XIII. Asırda Anadolu'nun Umumi Manzarası.....	25
İdari Hayat ve Tarikatlar	35
Nakşibendiyye Tarikatı'nın Osmanlı Devleti'ne Girişi ve Gelişmesi.....	57
Molla Abdullah-ı İlahî (896/1490).....	66
Emir Buhârî (922/1491).....	70
Nakşibendiyye'nin Osmanlı Ülkesi'nde Gelişmesini Hazırlayan Siyasî Âmilleri:.....	78
İlmi Hayat ve Tarikatlar	85
Askerî Hayat ve Tarikatlar	99
İktisadî Hayat ve Tarikatlar	108

XIX. ASIRDA TARİKAT VE TEKKELER

XIX. Asrın Genel Durumu.....	127
Yenilik Hareketleri ve Tekkeler	133
Yeniçeri Ocağı'nın İlgâsı ve Tarikatlarla Münâsebeti.....	142
Batılılaşma Gayretleri ve Tekkeler.....	156
Tanzimât Dönemi ve Tekkeler	164
Tanzimât Döneminin Genel Durumu.....	164
Tanzimât ve Tekke Münâsebetleri.....	170
Tarikatlarda Bozuluşun Âmilleri.....	171
Düşünülen Düzenleyici Tedbirler.....	185
Tarikat İçi Düzenleyici Tedbirler	186
Devlet Eli İle Alman Tedbirler.....	193
Tanzimât Öncesi Tekkeleri İslah Tedbirleri	194
Tanzimât Sonrası Tekkeleri İslah Tedbirleri	205
Meşrûtiyet Dönemi ve Tekkeler.....	217
XIX. Asr Osmanlı Tarihinde Hâlidîyye Tarikatının Doğuşu ve Gelişmesi.....	234
Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (1242/1826)	236
KAYNAKÇA.....	253
DİZİN	261

ÖNSÖZ

Tasavvuf; İbnü'l-Arabî'nin; *"et-Tedbirâtü'l-ilâhiyye fi'l-memleketi'l-insâniyye"* diye ifâde ettiği; rûhun beden üzerinde iktidar olmasını sağlayan, üstün ahlâkı hedef alan ma'nevî bir eğitimidir. Dîn baştan sona bir ahlâk ve takvâ dâvâsı olduğu halde, onu "demircilik ve marangozluk" gibi kupkuru, mekânîk ve madenî bir bilgiymiş gibi öğretmeye çalışmak, dindarlık için bunu yeterli saymak; dîne ve dindarlığa yapılabilecek en büyük kötülüktür. Dindar olmak için dînî konuları sadece bilmek yetmez, onu yaşamak ve ondan zevk almak gerekir. Çünkü dînin hedefi, rûhumuzu yüceltmek, irâdemizi güçlendirmek ve ahlâkımızı geliştirmektir.

Tasavvuf bir hal ilmidir. Kal ilmi değildir. Kelimeler hallerdeki derinliği ve genişliği ifâde edemez. "Tatmayan bilmez" sözündeki sır bunu anlatmak içindir. "Reçelin tadı kavanozu dışından yalayaarak anlaşılmaz. Kapağı açıp bir parmakla ağzınıza aldığınızda ancak bilirsiniz." Hal ilmi dediğimiz şey ma'nevî his ve heyecanlardır. Hallerin de diğer ilimlerde olduğu gibi kendine has bir eğitim metodu vardır. "Hallerin ve ahvâlin, ehl-i hal ile hem-hâl olunarak elde edileceği gerçeği" dikkate alındığında tekkelerin toplumu tepeden tırnağa eğitmede çok önemli görevler ifâ ettiği söylenebilir.

Birisi; insanın kendisini, nefsinin ve isteklerini eğitmeyi hedefleyen “siyâset-i nefis”, diğeri ise çevresini ve toplumu eğitip yönetmeyi hedefleyen genel anlamdaki siyâsetin birbirinden, uzak durması veya birinin diğeri için bî-gâne kalması düşünülemez. Dün bu ilişki nasılsa, bugün de öyle olmuş, yarın da öyle olacak, inişli ve çıkışlı da olsa bu münâsebetler öyle veya böyle aynen devam edecektir.

Tasavvuf, şekilcilikten ve kabuktan öte, öz ve manâ ağırlıklı bir harekettir. O yüzden “Hareket; bir eşyânın yer değiştirmesi değil, insanın kendi kendisini iyiye ve güzele doğru değiştirmesi” diye tanımlanır. Tekkeler birer kültür ve irfan ocaklarıdır. Kültürü, şiiri, mûsikîyi öğrendiğimiz ve dinlediğimiz mekânlardır. Sanatın her çeşidinin ibâdet neşesi içerisinde öğretildiği merkezlerdir. Tekkelerin birer tembelle-hane, dervişlerin işsiz, güçsüz ve cemiyete zararlı birer varlıklar şeklinde telakkî edildiği, *Miskinler Tekkesi* diye tekke ve tarikatların kapatılması konusunda kamuoyunu hazırlamak üzere eserler yayınlanmasına karşı, Tekkelerin mükemmel bir dersâne ve dervişlerin de bu dersânelerin arif birer öğrencisi olduğunu anlamak ve anlatmak yeterlidir. Tarikatlar sadece Selçuklu ve Osmanlı'nın değil, Türkiye'nin de fikir, kültür, sanat, şiir ve mûsikî hayatında hâlâ önemli roller oynamaya devam etmektedir.

Devletlerin monarşi ile yönetildiği dönemlerde, devletten ferde egemenlik unsurlarını, fertten devlete tabiiyet şartlarını iletecek aracı kurumların olmadığı çağlarda ortaya çıkan tarikatlar, Osmanlı devlet ve toplum hayatında önemli roller oynamıştır.

Osmanlı Devlet-i Aliyyesi'nin uzun tarihi boyunca, devlet-tarikat ilişkileri hep aynı çizgide gitmemiştir. Bunun bir sebebi, beylikten devlete doğru gelişme ve bunun tabii bir sonucu olarak, merkezleşme ve modernleşmeye doğru uzanan sürecin, ilişkilerin oluşum ve gelişimini etkilemesidir.

Diğer bir sebepten; benzer bir değişimin tarikatların kendi içlerinde yaşanmasıdır. Bu yüzden, dağ başlarında, ıssız köy ve kasabalarda küçük zâviyelerinde yaşayan şeyh ve dervişleri, gezgin sûfleri; Şehir ve saltanat merkezlerinde devletle ve devlet adamlarıyla iç içe yaşayan sonraki tarikat çevrelerini birbirinden ayırmak gerekir. Öncekilerin sâde ve samîmî tasavvuf anlayışları ile sonrakilerin daha resmî tutumları dikkate alınmalıdır.

XIX. yüzyılda modernleşmenin getirdiği seküler anlayışların, kadîm tasavvuf ve tarikat geleneği üzerinde yıpratıcı etkiler yaptığını söyleyebiliriz. Modernleşme taleplerinin alabildiğine arttığı XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren devlet, başta ayân ve yeniçeriler ile bunlarla iş birliği yapan ve reformlara karşı çıkan tarikat çevrelerini tasfiye yoluna gitmiştir. Bu dönemde merkez tekke uygulaması, Meclis-i Meşâyih'in kurulması, şeyhlerin sınavlara tâbî tutularak tekkelere atanmaları, Tedkik-i Müellefât Encümeni'nin kurulması gibi uygulamalar; tarikat ve tekkelerin klasik usûllerine hâricî müdâhale sayılabilir. Tekke vakıflarına el konulması, vergi muâfiyetlerinin kaldırılması, şeyh ve dervişlerin eğitim, iş vb. yollarla kamusal alana çekilmeleri, sosyo-ekonomik olarak devlete bağımlılık gibi ortaya çıkan yeni durumlar, bu sürecinin diğer araçları olarak görülebilir.

Devletin resmî düşüncesine karşı çıkan fikirleri bertaraf etmek üzere kurulan medreseler, resmî otoriteye dinî bir destek ihtiyacından kaynaklanmış olabilir. Bu medreselerden yetişen ulemâ; devletin mücadele ettiği akımlara karşı devletin resmî görüşlerini savunmuştur. Bunun bir örneğini Selçuklularda Bâtınîliğe karşı mücadelede Nizâmîye Medreseleri olarak görürüz. Osmanlılarda da Safevî baskıları sonucu artan Rafizîliğe karşı mücadelede aynı adımların atıldığını söyleyebiliriz. Böylece medreseler öğretimin, tekkelerse eğitim ve benimsemenin merkezi hâline getirilmiştir.

Moğol İstîlâsı toplumun inanç sistemini temelden sarsmış ve devletle beraber milletin kendine olan inancı da sarsılmıştır. Bu durum karşısında, kurtuluşu maddeden çok manayla ilgilenen ve mistik âleme sığınarak huzûr ve sukûnet arayan toplum, tekke ve dergâhlarda umutsuzluğuna çare aramaya başlamıştır. “On derviş bir kilime sığar ve yaşar da iki padişah bir seccâdeye sığmaz.” denilmesi bu anlayışın bir ifâdesi diye düşünülebilir.

Bu çalışmada, Osmanlı toplumunda devlet-tarikat ilişkilerinin gelişim ve değişim süreçleri ve devletin tarikatlarla olan ilişkileri ve onlara yaklaşımı ele alınmıştır. Osmanlı Devleti, tarikat ve tekkeleri toplumsal değişim ve gelişimin önemli argümanlarından biri olarak görmüş ve onları bu istikâmete yönlendirerek egemenliğini pekiştirmeye çalışmıştır. Kuruluş safhasında kader ortaklığı yapan bu iki kurum, târihin gelişen seyri içinde bazen çatışma noktasına gelmiştir. Bu yüzden devlet, kendi bakâsı açısından bu sosyal kurumları kontrol altında tutma yoluna gitmiştir. Bunun sebepleri arasında;

Tarikatların başıboş bırakıldığında ne tür sonuçların ortaya çıkacağı Şeyh Bedrettin isyânında görülmüştür.

Toplumun özellikle kırsal kesimleri üzerinde derin etkileri olan bu yapıları karşılıklarına almanın mahzurlu görülmesi. Devletin egemenliğini ülke sathına yayması konusunda tarikatların etkili olması.

Bu örgütlü yapıları sistemin karşısına alıp onlarla çatışmak yerine enerjisini ve güçlerini sistemin içerisine çekerek devletin oluşturmak istediği ideolojik algıyı meşrûlaştırmak daha doğru bir tercih olarak kabûl edilmiştir.

Sayılan bu ve benzeri gerekçelerle devlet, tarikat ve tekkeleri sürekli bir kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Beylikten Devlet’e geçişte, fetihlerin gerçekleşmesinde ve fethedilen yerlerin İslamlaşmasında

önemli roller üstlenmiş olan tarikatların gücü, hele o dönemlerde Devlet için kontrol altında tutulması, kollanması ve kullanılması gereken bir güç olmuştur.

Osmanlı'nın uyguladığı denetim yöntemlerinden biri, tarikatlara imtiyazlar tanımak ve belli imkânlar sağlamak yoluyla onları kontrol altında tutmak olmuştur. Bu politika çerçevesinde birçok tarikat ve tekkenin kurulmasına müsâ'ade edilmiş ve tarikat liderlerinin göz önünde olması için payitahtta tekkeler inşâ edilerek bu tekkelere yerleştirilmiştir.

Bu tekkelerin devlete bağlılığını arttırmak adına kendilerine vakıf arazileri tahsîs edilmiş, yıkık ve virane olan tekke ve zâviyeler onarılarak ihyâ edilmiş ve hem bu kurumlar hem de bu kurumların etkili olduğu toplumsal katmanlar kontrol edilmeye çalışılmıştır.

İzlenen diğer bir usûl ise, devletin merkez tekkeye şeyh atamak yoluyla müdâhale etmesidir. Bu yöntemle devlete karşı isyâna girişebilecek potansiyeli olan şeyhler görevlerinden alınarak yerlerine daha uygun şeyhler atanmak yoluyla tarikatlar devlet kontrolünde tutulmaya çalışılmıştır.

Bir başka yöntem ise devletin tarikat ve tekkelere belli başlı misyonlar yüklemek yoluyla kontrol etmesidir. Tarikatlara resmî ideolojinin muhâfazası, savaşlarda ordunun moral ve motivasyonunun yüksek tutulması ve ma'nevî güçlerinden faydalanma gibi askerî misyon yüklenmesi, sosyal, ekonomik ve kültürel birer merkez olarak konumlandırılması yoluyla tarikatlar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Tarikat ve devlet ilişkilerinin, arşiv belgeleri ve kroniklere dayanılarak ele alındığı bu çalışma, genelde dîn-siyâset ilişkisini, özelde devlet-tekke ya da devlet-dînî grup ilişkilerinin anlaşılır

kılınmasında önemli bilgi ve belgeler sunmaktadır. Bu çalışma ile devlet-tarikat ilişkilerinin sadece günümüzün bir meselesi olmadığı arşiv belgeleriyle ortaya konulmuştur.

Geçmişte yaşanan olumsuzluklardan ibret alınarak tekrar yaşanmaması için devlet, dînî grup ve tarikatları karşısına almak yerine onların enerjilerini kendi doğrultusunda kullanma yoluna gitmelidir. Bu çalışma ülkemizde süren devlet-tarikat ilişkilerini anlamak isteyenlerin rahatlıkla faydalanabileceği bir çalışmadır. Kitap, son yıllarda araştırmaların yoğunlaştığı Tarikat-Siyâset ilişkisi konularına ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Bu vesile ile eserin yayına hazırlanmasındaki emeklerinden dolayı, başta Genel Yayın Yönetmeni Savaş C. Tali'ye ve İbn Haldun Üniversitesi Yayınları ekibine teşekkür eder; Bu kitabın hayırlara vesile olmasını temenni ederim.

İrfan Gündüz
Üsküdar
Haziran/2019

TAKDİM

---

el-Hamdü li'l-lâhi Rabbi'l-âlemîn. Ve's salâtü ve's-selâmü afâ Rasûlinâ Muhammedin ve alâ âlihi ve eshabihi ve etbâihi ecma'în.

Kaynağını, Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye'nin rûhundan alan İslâm tasavvufu, Muhammedî bir ifâde ile; "imandan İslâm'a, İslâm'dan da ihsâna" doğru yükselen bir mü'minin gönül iklimindeki ma'nevî terakkinin adıdır. Gaye İslâm Dîni'nin bütün saffet ve hassasiyeti ile, "Allah ve Resûlü'nün ahlâkı"na uygun bir biçimde yaşanmasıdır.

Bilindiği gibi, İslâm dünyasında tasavvuf; hadis, fıkıh, tefsir vb. ilimlerin müstakilen zuhurunda olduğu gibi Hicrî III. (Miladî IX.) asırda "Zühd" adı altında billûrlaşmaya ve XI. asırdan itibaren de, tarikat ve tekkeleri ile teşkilatlanarak, içtimaî bünyedeki yerini almaya başlamıştır.

Başlangıcından günümüze kadar tekkelerin toplum hayatındaki rolü incelendiğinde, bu müesseselerin her şeyden evvel tebliğ ve irşadda ehliyetli elemanlar yetiştiren bir eğitim ve öğretim merkezi olduğu görülür. Cemiyetin îcab ve ihtiyâçları, zaman ve zeminin imkânlarına göre yetiştirilen insanların cemiyete istikamet vermedeki ehemmiyeti açık bir gerçektir.

Tarikat ve tekkeler üzerinde yapılan çalışmalar ve yayınlanan monografiler onların birer kolej, medrese ve teknik üniversite gibi faaliyet gösterdikleri, kendi prensiplerine göre kıvama geldiğine inandıkları kimseleri *irşad izni* ile cemiyet içerisine salarak, halkla iç içe bir anlayışla toplumu yönlendirme ve kendi fikir mihverine mal etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Birbirlerinden metot, sistem ve muhteva bakımından ayrılan muhtelif tarikatlara mensup meşâyih¹ ve dervişlerin, çevrelerinde hâlelenen feyz ve nüfuz halkası ile rûh dünyamızı yönlendirdikleri bilinmektedir.

Tevhid, yalnızca tek olan Allah'a inanmak değildir. Aynı zamanda kendi iç dünyamızdaki tezat ve tenâkuzlardan, rûh burkuntularından kurtulmak suretiyle bir iç istikrar ve itminanına, gönül âhengine kavuşmaktır. Bu ölçü ve âhenkten mahrum olan dîndarın, dîni yarım yamalak, parça parça şekil ve tezahürleriyle temsil etmesi, hele telkin ve tebliğ etmeye kalkışması, dîn hakkındaki tereddütleri giderecek yerde yeni yeni şüphelerin doğmasına sebep olacaktır.

Anadolu'nun iman hayatı kâmil insanların başçekiciliğinde İslâmlaşmaya başlamış, tebliğ ve irşad hizmetlerini disiplin altına alan tekke ve zâviyelerle yaygın formuna ulaşmıştır. Tecanüsten mahrum cemiyetin her kesimine anlayacakları dilden İslâm'ı fısıldayan sözü-sohbeti dinlenir sürükleyici şahsiyetler, devlet ve millet hayatının sevk ve idaresinde en mühim rolü oynamışlardır.

1 Şeyhler demektir. Tasaavvufta tarikatlara mensup müridlerin ma'nen terbiye ve eğitimi ile tekkelerin yönetimini deruhte eden kişiler için kullanılan bir tâbirdir. (Ed.N.)

Toplumun insiyatifini eline alarak beşeriyete istikamet vermek ve onlara hedef çizmek, herkesin yapabileceği sıradan bir iş değildir. Kabiliyet, cehd, gayret, halvet ve kemâl ister. *Halvet* ve çile ile gerekli kemâl ve kıvama erenler, *celvet* ile cemiyete döner, onların gönüllerine hakikat ve hikmet pırıltılarını aşılamağa başlarlar.

İçtimaî hayatın her kademesini kuşatan, her safhasındaki faaliyetlere ibâdet neşvesi veren bu tutum; hasta ziyaretinden devlet idaresine, çırak yetiştirmeden tutun, hudut boylarında nöbet beklemeye kadar uzanan bir çizgi içerisinde toplumu tepeden tırnağa kuşatmıştır.

Anadolu Selçukluları ile Osmanlı Devleti'nin içtimaî, idârî, askerî ve ilmî hayatı içerisindeki ehemmiyetli mevkiî hemen herkesçe kabûl edilen meşâyih ile onların kurduğu tarikat ve tekkelerin nüfuzu konumuz açısından ayrı bir önemi haiz bulunmaktadır. Devletin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde tekke ve zâviye demek, aksiyon rûhu ve vazife şuûru ile dopdolu, mesuliyetlerini müdrîk toplulukların müşterek bir ideâle kanalize edilerek, el ele, baş başa verdikleri bir tasfiye ve terbiye ocağı demektir.

XIX. asır gibi, târih içinde asırlara varan bir hükümranlığın sahibi Osmanlı Devleti'nin yıkılışına sahne olan bir çağda bu ocakların durumu ne idi? Başından beri devletin üç temel dayanağından biri olan tekkeler yıkılış döneminde ne merkezde idi? Tarikatlar, meşâyih, devlet ve tekke münâsebetleri nasıldı? Böylesine kanlı ve buhranlı bir coğrafya içerisinde, tekke ve tarikatlardaki tedenni nasıl cereyan etmiştir? Bunlara karşı düşünülen ıslah çareleri var mıdır? Varsa nelerdir? Daha da sıralanması mümkün olan bu tip sorular, bizi böyle bir çalışmanın yapılmasına sevk etmiştir.

Cemiyete hayatîyet ve devâmlılık kazandıran müesseselerin insan unsuru sayesinde geliştiği veya gerilediği fikrinden hareketle, İnsan-ı Kâmil mektebi olan tekkelerin Osmanlı Devleti'nin içti-maî bünyesindeki yeri incelenmeye çalışılmıştır.

Devlet hayatındaki müessiriyeti hemen herkesçe benimsenen bu müessesenin, inhitât ve inhilâl dönemlerindeki durumunu tespit ve sıhhatli teşhis edebilmek için bunların kuruluş ve yükseliş grafiğindeki durumunu belirlemek zarureti hasıl olmuştur.

*Gümüşhânevi Ahmed Ziyâüddin, zamanı, hayatı, eserleri, tarikat anlayışı ve Hâlidîyye tarikatı*² konulu doktora tezinin birinci bölümünü teşkil eden bu çalışma, hacmi oldukça kabarık olan tezin neşrini daha kullanışlı hâle getirmek için müstakil olarak yayınlanmış ve *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münâsebetleri* adı verilmiştir.

Birinci Bölüm'de, devletin kuruluş döneminde tekkelerin yeri:

- İdârî hayat ve tarikatlar
- İlmî hayat ve tarikatlar
- Askerî hayat ve tarikatlar
- İktisadî hayat ve tarikatlar başlıkları altında gösterilmiştir.

II. Bölüm'de ise, ıslahat hareketleri ile başlayan, Yeniçeri Ocağı'nın ilgâsı ile yepyeni bir safhaya bürünen batılılaşma gayretleri ile tekkelerin münâsebetleri incelenmiştir.

2 İrfan Gündüz, *Gümüşhânevi Ahmed Ziyâüddin, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, İstanbul 1984.

Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye koluna mensup olan Gümüşhânevî'nin bu tarîkatın târihi içerisindeki yerini gösterebilmek için konunun akışı içerisinde Nakşibendiyye'nin Osmanlı Devleti'ne girişi, gelişmesi ve intişârını sağlayan siyasî âmillere ayrı bir önem verilmiştir. Bu durum, elinizdeki eserin, mezkur doktora tezinin bir bölümü olduğu dikkate alınarak yadırganmamalıdır.

XIX. asırdaki bilgiler, imkân nispetinde, Başbakanlık Arşivi'ndeki resmî belgelere istinâd ettirilerek verilmiştir.

Kitabımız, bu konuda daha önce yazılan ve söylenenlere yeni bir şeyler ilave etmek yerine, bunları tasnîfe tutarak, üzerinde yorumlar yaparak sunmaktadır. Araştırma yapmak isteyenlere ışık tutmak üzere dipnotlar imkân nispetinde geniş tutularak, konu ile uzaktan yakından alâkalı eserler bibliyografyada gösterilmiştir.

Çalışmamızın devâmı müddetince, bana yardımcı olan, yol göstericiliği ile fikirlerimize ışık tutan muhterem hocam Prof. Dr. Esat Coşan'a ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tahralı'ya, değerli teşvik ve yardımlarından istifâde ettiğim Sayın Hocam Selçuk Eraydın'a, Doç. Dr. İsmail Erünsal'a, arkadaşım ve meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz'a, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin değerli öğretim elemanlarına, eserin neşre hazırlanması ve kitap haline gelmesi için emeklerini esirgemeyen Seha Neşriyat A.Ş. mensuplarına burada teşekkür etmeyi, ifası zaruri bir borç bilirim.

Gayret ve çalışma bizden, tevfik ve hidâyet Allah'tandır.

İrfan GÜNDÜZ

15.5.1983